

DEMINUTIIVSETE NIMI- JA OMADUSSÕNADE TÄHENDUSED EESTI ILUKIRJANDUSTEKSTIDES

LOVIISA MÄND

Annotsioon. Artiklis annan ilukirjandustekstide põhjal ülevaate eesti deminutiivsete nimi- ja omadussõnade tähendustest. Näitan Daniel Jurafsky (1996) deminutiivtähenduste liigitusele toetudes, milliste tähenduste väljendamiseks kasutatakse deminutiive ning milliseid suhtluseesmärke nendega saab seostada. Lisaks grammatikakirjeldustes mainitud vähendavale, hellitlevale ja halvustavale tähendusele väljendavad eesti deminutiivid ka selliseid tähenduskategooriaid, nagu KAASTUNNE, LEEVENDUS, IMITATSIOON, SEOTUS ALUSMÕISTEGA, VÄIKEST TÜÜPI, INTENSIIVSUS, APROKSIMATIIV ja OSA HULGAST. Ehkki ühelgi deminutiiviliitel ei ole oma kindlat funktsiooni, paistavad silma *u*-liite seos hellitleva tähendusega ja füüsilise väiksuse seos *ke(ne)*-liitega. Töö tulemused võimaldavad väita, et eesti deminutiivituletuse vahenditel on rohkem funktsioone kui kaks-kolm keelekirjeldustes esitatut.

Võtmesõnad: deminutiivituletus, sõnamoodustus, semantika, pragmaatika, eesti keel

1. Sissejuhatus

Deminutiivituletus on mitmekesine, kuid eesti keeles ehk liiga kasinalt tähelepanu pälvinud kategooria. Eesti keele käsiraamatutes, sõnastikes ja akadeemilises grammatikas (EKK; EKSS; Kasik 2015; EKG) on deminutiiviliiteid muude tuletusliidete hulgas käsitletud vaid põgusalt ning peale põhilise ehk hellitleva-vähendava tähenduse mõnel pool seostatud ka halvustava tähendusega. Arvatakse, et eesti keeles kasutatakse deminutiive – siinkohal ei peeta silmas leksikaliseerunuid – haruharva või peaaegu mitte üldse (Vare 1994; Õim 2003). Näiteks pühendab Silvi Vare raamatus „Nimi- ja omadussõnamoodustus tänapäeva eesti kirjakeeles“ (1994) *ke(ne)*-liitele vaid ühe lõigu – *u*-liidet isegi ei mainita –, milles ei

selgita ei liite kasutust ega tähendust, kogu teemakäsitus piirdub järgneva lühikese avaldusega:

„*ke(ne)*-liiteliste deminutiivide moodustamine on nii vormi kui ka tähenduse poolest täiesti regulaarne. Sellest hoolimata on tuletiste esinemissagedus siiski suhteliselt tagasihoidlik. Eestlase üldiselt kainele väljenduslaadile ei näi deminutiivide kasutamine eriti omane olevat. Nii objektiivse, mõõtmelise väiksuse märkimiseks kui ka subjektiivse suhtumise, hinnangu väljendamiseks on keeles muidki võimalusi.“ (Vare 1994: 12)

Mitmed uurimused on aga tõestanud, et deminutiividega väljendatavate tähenduste hulk on seni kirjeldatust mitmekesisem (Jurafsky 1996; Ponsonnet 2018; Kehayov, Blokland 2007 jt). Kui võrrelda eesti deminutiivide uurimise seisu Daniel Jurafsky (1996) keelteülese uurimuse tulemustega, mis kinnitavad, et deminutiiviliitel vm -tuletusvahendil võib olla vähemalt 16 alussõna tähendust muutvat funktsiooni, on selge, et eesti keeleteaduses on deminutiivitähendusi puudutavas uurimislünk. Jurafsky tulemused näitavad, et enamikus keeltes ei piirdu deminutiivide tähendused vaid väiksusega ega suhtlusemärgid lembuse ja halvustuse väljendamisega. Jurafsky liigitusele toetudes näitan seitsme ilukirjandusteksti põhjal, et ka eesti deminutiivid võivad väljendada selliseid deminutiivsõnadele omistatavaid tähenduskategooriaid, nagu imitatsioon, tüübiline väiksus, intensiivsus, leevendus jpt. Kirjeldan ka, kas mõni neist on seotud ühe (või mitme) konkreetse tuletusvahendiga, st kas – nagu paljudes muudes keeltes (Ponsonnet 2018: 28–29) – on mõnel tuletusvahendil oma kindel funktsioon.

2. Deminutiiv eesti keeles ja grammatikakirjeldustes

Eesti keeles kasutatakse kaht deminutiiviliidet: *-u* ja *-ke(ne)*. *u*-deminutiiviliide esineb iseseisva tuletuselemendina vaid piiratud hulgas nimisõnades, nt *poju*, *poisu*, *kutsu* – st igale tüvele seda liita ei saa –, ning võib ka moodustada seotud tüvekuju nii nimi- kui ka omadussõnade *kene*-liite ees (Kasik 2015: 251). Formaalsed keelekirjeldused omistavad deminutiividele kaht liiki tähendust: esiteks tähistavad deminutiivid mõõtmelist väiksust, teisena on välja toodud meelitlev ja hellitlev tähendus. „Eesti keele grammatikas“ (EKG I 1995: 501) on lisaks mainitud halvustavat ja „Eesti keele seletavas sõnaraamatus“ (EKSS 2009) pilavat tähendusvarjundit.

Uuem, „Eesti keele varamu“ sarja kuuluv „Sõnamoodustus“ (Kasik 2015) käsitleb mõnevõrra põhjalikumalt nii *u-* ja *ke(ne)*-liiteliste deminutiivide vormi kui ka tähendust. Reet Kasiku (2015: 240–241) väitel märgib elutu asja nimetusest moodustatud deminutiivtuletis harilikult füüsilist väiksust, millega võib kaasneda afektiivne pisendav suhtumine (nt *majake* ehk väike – ja võib-olla ka armas – maja); elusolendit tähistav deminutiivtuletis aga esmajoones subjektiivset positiivset suhtumist (*pojake*, *Mardikene*). Põhiliselt keskendubki „Sõnamoodustus“ suhtumist väljendavate deminutiivide puhul positiivsele ehk meelitavale-hellitavale suhtumisele. Negatiivse konnotatsiooniga deminutiivide kohta on toodud vaid üks näide: leksikaliseerunud tähendusega afektiivsed tuletised, nagu *mehike*, *vennike*, ning mõnes kontekstis ka *võsuke* (Kasik 2015: 241). Lisaks eelnimetatule on eesti keeles hulk liiteta deminutiivtuletuse vahendeid, mida on põhjalikult uurinud Andrus Saareste (1938; 1940) ning hiljem Petar Kehayov ja Rogier Blokland (2007). Eesti keele liiteta deminutiivtuletuse vahendid on *i*-hääliku sisestamine tüvesse (*vasikas* > *vissi*), tüve ja liite vahele (*mees* > *meheke* > *mehike*) ja liite sisse (leksikaliseerunud *nis*-liide, mis algselt olevat tähendanud midagi ilusat, nagu sõnades *kaunis*, *sulnis*); peenenduseta konsonandi asendus *ś*-foneemiga (*Juhan*, *Juku* > *Juśś*); desufiksatsioon (*hobune* > *hobu*); omastavavormi leksikaliseerimine (*poeg* > *poja*) ja geminatsioon (*ema* > *emme*) (Kehayov, Blokland 2007).

Eesti keeleteaduses on deminutiive vaadeldud peamiselt vormilisest aspektist, st muutmissüsteemi ja sõnamoodustuse osana. Viimase kahe aastakümne jooksul on siiski hakatud tähelepanu pöörama ka deminutiivide tähendusele ja kasutusele. Täenduslikust küljest on deminutiive uurinud Kehayov ja Blokland (2007), kes on aga keskendunud peamiselt sellistele vormidele, mida tänapäeval enam deminutiivsena ei tajuta, nt *kilu* (vrd 'kala'). Madis Arukask ja Eva Saar (2021) on vaadelnud deminutiivide kasutamise seost animistliku maailmavaatega, Sirje Kupp-Sazonov (2019) vene deminutiivide tõlkimist eesti keelde.

Funktsioonipõhiste uurimuste hulgast väärivad eraldi esiletõstmist Silja Orusalu (1996), Asta Õimu (2003), Reili Arguse (2008), Victoria Kazakovskaya ja Reili Arguse (2021) ning Arguse ja Kazakovskaya (2023) lastekeele deminutiividele pühendatud uurimused. Eriti jõudsalt on hakatud deminutiivide funktsionaalsust uurima aga paari viimase aasta jooksul: Eva Saare ja Triin Todeski (2023) artikkel seto deminutiividest käsitleb muu hulgas deminutiivide tähendusi ja kasutuskonteksti, üliõpilastöödes

on vaadeldud *ke-* ja *kene-*liitelisi deminutiive suulises argisuhtluses (Liivak 2023) ja deminutiive hüüdnimedes (Kooser 2023). Siinse artikli aluseks on minu uurimus deminutiivsete nimi- ja omadussõnade tähendustest ja suhtluseesmärkidest eesti ilukirjanduses (Mänd 2023), mis tugineb Jurafsky (1996) deminutiivitähenduste liigitusele.

3. Jurafsky (1996) deminutiivitähendustest

Jurafsky (1996) liigitus (vt tabel 1) kirjeldab, milliseid tähendusi deminutiivituletusvahendid alussõnale lisavad. Jurafsky järgi on deminutiivitähendused tuletatavad ühestainsast põhitähendusest LAPS. Põhitähendusega LAPS seotub 15 tähendust, millest osa kuulub semantikasse (seotud suurusega), osa pragmaatikasse (seotud suhtluseesmärkidega) ja osa nende piirimaile. Semantikasse kuuluvad tähendused VÄIKE, VÄIKEST TÜÜPI, IMITATSIOON, LIIGE, SEOTUS ALUSMÕISTEGA, INTENSIIVSUS, OSA HULGAST, APROKSIMATIIV, NAINE ja pragmaatikasse LEEVENDUS, PÕLGUS, KAASTUNNE, LEMMIKLOOM, LEMBUS ja INTIIMSUS (tabelist puudub näide, kuna INTIIMSUSE kohta Jurafsky näiteid ei too)¹. Kuna semantika ja pragmaatika vahele on üsna raske piiri tõmmata (Pajusalu 2009: 11), on ka Jurafsky deminutiivitähenduste jaotus tinglik. Kui vaadata tabeli 1 näidet intensiivsuse kohta, mille väljendamist loeb Jurafsky deminutiivituletuse semantiliseks funktsiooniks (st et deminutiiviliide tugevdab alussõnaga väljendatud omadust), on lihtne ette kujutada olukordi, kus sel kombel väiksuse rõhutamisel võib olla pragmaatiline eesmärk.

Jurafsky liigitust on rakendatud mitme keele deminutiivide kirjeldamisel ning harilikult on selgunud, et vaadeldava keele deminutiividel ei ole kõiki Jurafsky esitatud tähendusi. Samuti on uurijad tavaliselt pidanud vajalikuks kohandada kategooriaid vastavalt uuritava keele eripäradele (vt nt Appah, Amfo 2011; Nikitina 2019). Näiteks on Lääne-Aafrikas kõneldavaid kagu-mande keeli uurinud tüpoloog Tatiana Nikitina (2019) tuvastanud mande keelte deminutiividel enamiku Jurafsky esitatud tähendustest, kuid pakkunud neile lisaks tähendused NOOR, VANA, HILJUTI LIHKMEKS SAANUD, kuna need on uuritud keeles silmapaistvalt levinud deminutiivitähendused. Ka seto deminutiive Jurafsky liigitusse sobitanud Saar ja Todesk (2023) tõdevad, et Jurafsky kategooriad ei suuda kirjeldada

¹ Kategooriate eestikeelsed nimetused Kehayovilt ja Bloklandilt (2007), v.a minu tõlkevasted SEOTUS ALUSMÕISTEGA, VÄIKEST TÜÜPI ja KAASTUNNE.

Tabel 1. Jurafsky (1996) deminutiivitähendused

Tähendus	Alussõna	Deminutiiv	Keel
LAPS	<i>dom</i> 'karu'	<i>dom-bu</i> 'karupoeg'	tiibeti
VÄIKE	<i>di mil</i> 'veski'	<i>dos milexl</i> 'väike veski'	jidiši
VÄIKEST TÜÜPI	<i>woon</i> 'kauss'	<i>woon-dzai</i> 'riisikauss'	kantoni
IMITATSIOON	<i>zhu</i> 'pärl'	<i>fo zhur</i> 'palvehelmed'	mandariini
LIIGE	<i>tu(me)</i> 'küla'	<i>tumevi</i> 'külaelanik'	eve
SEOTUS ALUS-MÕISTEGA	<i>árbha-s</i> 'väike, noor'	<i>árbha-ga-s</i> 'nooruslik'	sanskriti
INTENSIIVSUS	<i>parvus</i> 'väike'	<i>parvulus</i> 'väga väike'	ladina
OSA HULGAST	<i>der zamd</i> 'liiv'	<i>dos zemdl</i> 'liivatera'	jidiši
APROKSIMATIIV	<i>ksinos</i> 'hapu'	<i>ksinutsikos</i> 'hapukas'	kreeka
NAINE	<i>axyan</i> 'õe-/vennapoeg'	<i>axyanit</i> 'õe-/vennatütar'	heebrea
LEEVENDUS	<i>uur</i> 'tund'	<i>uurtje</i> 'tunnike'	hollandi
PÕLGUS	<i>nui</i> 'naine'	<i>sek nui</i> 'frigiidne naine'	kantoni
LEMMIKLOOM	<i>vásus</i> 'hea'	<i>vásukas</i> 'kodulooma nimi'	sanskriti
LEMBUS	<i>apa</i> 'isa'	<i>apika</i> 'isake'	ungari
KAASTUNNE	<i>wan</i> 'mina'	<i>wan-yaen</i> 'mina + DEM'	awtuw'

kõiki seto deminutiivide kasutamise viise, eriti neid, mis puudutavad suhtluseesmärke ja kultuurispetsiifilisi tähendusi. Ilmselt kehtib sama ka muude keelte kohta: Jurafsky liigitus on äärmiselt üldistav, mis ühest küljest võimaldab seda kõigile keeltele kohandada, kuid kuna keeled on omanäolised, ei ole põhjust oodata, et Jurafsky mudeli järgi saab kirjeldada iga keele kõiki deminutiivitähendusi.

4. Uurimismaterjal

Uurimuse keelematerjal pärineb seitsmest tänapäeva eesti ilukirjandusteostest (vt jaotis „Materjali allikad“). Valisin ilukirjandustekstid allikmaterjaliks seetõttu, et need pakuvad piisavalt konteksti ning seega on deminutiivide suhtluseesmärgi määramine lihtsam kui nt suulise või kirjaliku kõne korpusega töötades. See tähendab, et enamasti on ilukirjandusteksti tegelas- jm suhted lugejale selgeks tehtud, mistõttu on lausungite täpset pragmaatilist funktsiooni lihtsam määrata. Teoste valimisel lähtusin järgmistest kriteeriumidest: a) et saada võimalikult ajakohased andmed, kaasasin valimisse vaid nüüdisaegset eesti algupärast kirjandust (välja antud vahemikus 2018–2022); b) et saada võimalikult loomulikku keelekasutust peegeldavaid andmeid, püüdsin analüüsimiseks valida teosed, mille temaatika on enam-vähem argine ning tegevusaeg tänapäev; c) et analüüsitava keel oleks võimalikult loomulik, sisaldab uurimismaterjal vaid proosatekste².

Otsisin materjalist käsitsi välja seal leiduvad nimi- ja omadussõnade deminutiivsed vormid ning jagasin need kontekstist järeldatud tähenduste järgi kategooriatesse, toetudes Jurafsky (1996) liigitusele. Kokku leidsin 401 deminutiivset nimi- või omadussõna sisaldavat lauset, neist 380 juhul oli deminutiiv nimi- ja 21 juhul omadussõna. Erinevaid deminutiivsõnu leidis 401 esinemisjuhu seas 165. Mitmed neist kordusid, sageli aga eri funktsioonides (nt võib *pojuke* mõnes olukorras väljendada lembust, kuid teisel põlgust), seega analüüsisin iga esinemisjuhtu eraldi. Analüüsitavate tuletiste hulka ei kuulu deminutiivid, mis on niivõrd leksikaliseerunud, et alussõna ei ole enam eraldiseisvana tajutav (nt *päike*, *väike*, *lühike*), või mis on saanud meie leksikoni nii tavapäraseks osaks, et deminutiivsel vormil puudub igasugune markeeritus (nt *õhuke*, *peenike*, *ainuke*).

Uuritud deminutiivide seas leidub kaheksa erineva tuletusmeetodiga moodustatud vorme. Need on 1) *ke(ne)*-liide (*pardikene*); 2) *u*-liide (*poisu*); 3) *-u* ja *-ke(ne)* liittuletis (*lapsuke*); 4) *-i*- ja *-ke(ne)* liittuletis (*vennike*); 5) *s*-hääliku lisamine lühenenud tüvele (*paps*); 6) geminatsioon (*emme*); 7) omastavavormi kasutamine (*venna*) ja 8) liitekadu (*kalli*). Neli esimest

² Uurimismaterjali moodustavatest teostest neli on kirjutatud täiskasvanutele: Johannes Kivipõllu „*Deus ex machina*“ (2022), Tiina Laanemi „Õised hääled“ (2021), Olav Osolini „Kus lendab part“ (2021), Katrin Pautsi „Tallinna tume“ (2021); kaks noortele: Häli Kivisilla „Saskia läheb metsa“ (2021) ja Marje Ernitsa „Kauge lähedus“ (2022); üks lastele: Eva Roosi „Teistmoodi mööblihood“ (2018).

neist, *-ke(ne)*, *-u*, *-uke(ne)* ja *-ike(ne)*, on eesti keeles üsna sageli esinevad deminutiiviliite tüübid. *s*-häälikuga moodustatud tuletisi käsitlen deminutiividena seetõttu, et need sarnanevad Kehayovi ja Bloklandi mainitud afrikaadiliste meelitusnimedega *Jants* (vrd *Jaan*), *Pets* (vrd *Peeter*), *vants* 'vanamees', *sõbrants* 'sõbranna' (Kehayov, Blokland 2007: 97). Geminatsiooni, deminutiivituletusmeetodi abil, mida Mägiste (1928: 19) nimetab afektiivseks geminatsiooniks, on moodustatud sellised deminutiivid nagu *emme* ja *issi*. Omastavakujulise vormi leksikaliseerumine on neutraalse tähendusega sõna genitiivivormi muutumine deminutiivseks lekseemiks – nt *venna* (vrd *vend*), *poja* (vrd *poeg*) – ning see on Kehayovi ja Bloklandi (2007: 99) sõnul üks eesti keele eriomasemaid deminutiivituletusmeetodeid. Liitekao, üsna marginaalse deminutiivituletusvahendi all pean silmas aluse-tuletise paare, milles morfoloogiliselt markeerimata vorm on deminutiivne, markeeritud vorm aga neutraalne (nt *pääsu* – *pääsuke*). Minu materjalis esineb see vaid ühe vormiga: *kalli* (lastekeelne *kallistus*).

5. Deminutiivtähdendused eesti ilukirjandustekstides

Uuritud deminutiivide tähendused kattuvad Jurafsky (1996) liigitusega vaid osaliselt. Siinse analüüsi deminutiive saab seostada 11 Jurafsky pakutud tähenduskategooriaga: deminutiivituletusvahendite semantilised funktsioonid on väljendada tähendusi VÄIKE, VÄIKEST TÜÜPI, IMITATSIOON, SEOTUS ALUSMÕISTEGA, OSA HULGAST, APROKSIMATIIV ja INTENSIIVSUS ning pragmaatilised funktsioonid väljendavad LEEVENDUST, PILGET, LEMBUST ja KAASTUNNET. Tähendusi LAPS, NAINEN ja LIIGE analüüsitud tuletiste hulgas ei esine. Kohandasin Jurafsky liigitust selle võrra, et koondasin LEMBUSE, INTIIMSUSE ja LEMMIKLOOMA ühise nimetuse LEMBUST alla. Uurimismaterjali põhjal ei näi INTIIMSUS ja LEMMIKLOOM olevat eraldi tähendused, vaid äärmisel juhul LEMBUSE alaliigid, sest enamik nende tähendustega deminutiive väljendab ka lembust. Teiseks kasutan PÕLGUSE (Jurafsky *contempt*) asemel nimetust PILGE, et sellesse kategooriasse mahuksid ka ironiseeriva ja tõgava tähendusega deminutiivid. Eesti deminutiivide tähendused Jurafsky liigituse järgi (minu kohandustega) on esitatud tabelis 2. Tähendused on varustatud näidetega, mille järele on sulgudes lisatud katkendi autori nimetähed ja näitelause järjekorranumber (vt jaotist „Materjali allikad“).

Tabel 2. Deminutiivide tähendused eesti ilukirjanduses

Tähendus	Deminutiiv	Deminutiiv kontekstis
LAPS	–	
VÄIKE	<i>kausike</i>	Jõllitan vesiniku- ja blondeerimispulbri kausikest tema käes – ta segab parajasti värvilaari. (KP56)
VÄIKEST TÜÜPI	<i>kelluke</i>	Koerale seoti saba külge nõör, mille teises otsas oli kelluke. (ER84)
IMITATSIOON	<i>rakuke</i>	Samuti annab [organisatsiooni] raku-kestesse jaotamine võimalusi uusi inimesi kontrollida. (JK8)
SEOTUS ALUSMÕIS-TEGA	<i>märjuke</i>	Märjukest rüüpav mees oligi kaadrisesse püütud. (TL11)
LIIGE	–	
INTENSIIVSUS	<i>haprake</i>	Ta on nii haprake ja nunnuke .. (KP21)
OSA HULGAST	<i>sammuke</i>	„Aga ta on sellele juba sammukese lähemal.“ (TL5)
APROKSIMATIIV	<i>pehmeke</i>	„Ära unusta, et meie väike punt siin võib tunduda pehmeke, aga tegelikult on meid üle maailma sadu.“ (JK1)
NAINE	–	
LEEVENDUS	<i>probleemike</i>	„Jah. Meil on siin tõsine probleemike. Õigemini küll teil,“ alustas Sapiste ääri-veeri. (OO11)
PILGE	<i>pojuke</i>	Sapiste kiidulaul oma pojukese imetabaste võimete kohta ajas mind muigama, sest ma sain aru, et tegu oli puhta juhusega. (OO48)
LEMBUS	<i>emme</i>	„Oota kullake, emme räägib praegu.“ (ER63)
KAASTUNNE	<i>vaeseke</i>	„Kahju seda vaesekest pealt vaadata, valus kohe. Jummel, iga päev niimoodi.“

VÄIKE. Füüsilise väiksuse tähendus on ligi 18%-l analüüsitud deminutiividest ning selle puhul rõhutab deminutiiviilide peamiselt väikest suurust või ka hulka. Väiksust rõhutavad deminutiivid on enamasti moodustatud elutuid objekte tähistavatest sõnadest (*asjake, kujuke, kausike*). Ka Kasik (2015: 240–241) on täheldanud, et kui elusolendit tähistavatest sõnadest moodustatud *ke(ne)*-tuletised märgivad harilikult subjektiivset positiivset suhtumist, hellitust, siis elutu asja nimetustest moodustatud *ke(ne)*-tuletised tähistavad lihtsalt füüsilist väiksust. Siinse materjali põhjal võib väita (nende vormide põhjal, mis on ainsuse nimetavas käändes), et väiksust üksi väljendavad peamiselt *ke*-lõpulised tuletised. Ligi pooltel juhtudel on väiksus kahekordselt markeeritud: lisaks *ke*-liitele on tuletise ees sõna *väike* või *pisike*. Näiteks lause (1) *pildike* juba tähendabki 'väikest pilti', ilma lisatähendusteta.

- (1) Koguni väike *pildike* ilmub iga päev nime kõrval. (KP60)

VÄIKEST TÜÜPI väljendab 3,5% kogu materjali deminutiividest. Kuna VÄIKEST TÜÜPI tähistavad deminutiivid on otse välja kujunenud füüsilist väiksust väljendavatest deminutiividest, on peaaegu kõik deminutiiviga tähistatud objektid või olendid ka suuruselt väiksemad alussõnaga tähistatust. Hollandi keeles on 'kook' *koek*, selle sõna deminutiivvorm *koekie* tähendab aga 'küpsist'. Kui algselt tähistas tuletis 'väikest kooki', siis aja jooksul hakati seda kasutama ainult teatud tüüpi väikestele kookidele ehk küpsistele viitamiseks, kuni see lõpuks küpsise tähistajana kinnistus (vt Jurafsky 1996: 552–553). Nii on ka nt *tuluke* (2) enamasti väiksem kui *tuli*. Mis aga eristab VÄIKEST TÜÜPI väljendavaid deminutiive füüsilise väiksuse tähendusega deminutiividest, on asjaolu, et VÄIKEST TÜÜPI väljendava deminutiiviga tähistatav objekt või olend ei ole sama mis alussõnaga tähistatu väiksem versioon (Jurafsky 1996: 552): *saiakese* (3) sees on (harilikult) täidis, EKSSi (2009) järgi on *saiake* ka magus – seega ei erine *saiake* saiast mitte suuruse, vaid ka tüübi poolest. Erinevalt füüsilist väiksust tähistavatest deminutiividest väljendavad siinses materjalis tüübilist väiksust eelkõige *uke*- ja ka *ike*-lõpulised deminutiivid.

- (2) Suure ruumi keskel oli merekonteinerite ebakorrapärane virm, millest turritasid välja juhtmed ja kaablid ning mille sees vilkusid elektroonika *tulukesed*. (JK79)
- (3) .. ja kui kõik see on ära söödud, asud viinerite, peekoni ja ubade juurde, enne kui saabub finaalkas väikeste pannkookide või *šokolaadisaiakeste* näol koos puuviljakompoti ja vahutava *cappuccino*'ga. (OO63)

VÄIKEST TÜÜPI väljendavad deminutiivid moodustavad seega tähendusrühma, mis eristub selgelt füüsilist väiksust väljendavatest deminutiividest. Peamiselt eristab neid viimastest see, et VÄIKEST TÜÜPI väljendavaid deminutiive võib ka sõnastikest leida, st tegemist on leksikaliseerunud ehk eritähendusega sõnadega. *Mehike, tuluke, saiake, kelluke* jne on ÕSis eraldi kirjetena esindatud.

IMITATSIOONI tähendus on ligi 7,5%-l uuritud deminutiividest. Jurafsky (1996: 553) määratluse järgi tähistavad imitatsiooni tähendusega deminutiivid objekte või olendeid, mida nähakse mõne loodusliku objekti imitatsiooni või koopiana; neid moodustatakse enamasti inimese, looma või nende kehaosadega seotud nimetustest. Huvitaval kombel on eesti keele näited vastupidised: inimest või tema kehaosa tähistavate deminutiivide alussõnaks on looma- või objektinimetus. Näitelause (4) tähistab hiire, ara ja silmapaistmatu väikelooma nimetusest moodustatud deminutiiv samasuguse välimuse ja iseloomuga naisterahvast ning näitelause (5) võrreldakse lapsi noorte taimedega. Mõnikord aga kasutatakse inimesele või ta kehaosale viitamiseks ebamäärase tähendusega elutu objekti nime-tust. Selline on näitelause (6), kus imikut nimetatakse *tombukeseks*: *tomp* tähendab '(ebamäärase kujuga) tükki, klompi, kämpu, känkrat, mütsakut' (EKSS 2009).

- (4) Ja talle ei meeldi *hiirekesed*, vaid iseloomuga naised. (KP2)
- (5) Samuti kujutas ta endale ette, kuidas needsamad külaelanikud Liina surmast teada saades oma *võsukesed* ritta sättisid ning pidasid neile loengu uppumissurmast. (HK2)
- (6) *Tombukese* pealael võbelesid Aneti punakad udemed, tal olid kõrge kaarega kulmud, samasugused täidlased huuled. (KP3)

Näitelause (7) deminutiiv *rakuke* sobib aga tõepoolest Jurafsky näidetega olukorrast, kus inimese või looma kehaosa tähistab mõnd muud objekti: *rakk* on organismi kõige väiksem talitluslik üksus ning siinses kontekstis tähistab *rakuke* mitme tuhande liikmega organisatsiooni mõneliikmelist eriülesandega üksust.

- (7) Pühapäeval tuleb ju meie *rakukese* kohtumine. (JK11)

Mõnel juhul tähistab loomanimetusest moodustatud deminutiiv mõnd muud looma (näitelause 8 mesilast) või objekti (9).

- (8) *Linnukesi* tuli tunda ja nendega läbi saada, mitte neid kosmonaudi kombel sisse pakituna suitsuga rünnata. (TL1)
- (9) „Nad küsitlevad sind, teevad *linnukesi* oma ankeetidesse ja ütlevad siis, et sa pole veel valmis Paleest lahkuma.“ (HK1)

SEOTUST ALUSMÕISTEGA väljendab 5% materjalist. Sellesse kategooriasse kuuluvad deminutiivid, millel on tähenduslik seos alussõnaga tähistatava mõistega. Jurafsky (1996: 566) toob näiteks sanskriti *árbha-s* 'väike, noor' ja selle deminutiivse vormi *árbha-ga-s*, mis tähistab kedagi, kes on noor – vrd eesti *vanake* (10). Deminutiivide puhul, mille alussõna tähistab abstraktset mõistet, nt *armuke* (11) ja *taibu* (12), on seos alusmõistega üsna selgelt tajutav. Esimene on tuletis sõnast *arm*, mis tähendab 'armastust, kiindumust' (EKSS 2009), ning deminutiiviliite abil saab abstraktsest mõistest *arm* konkreetne füüsiline objekt, elusolend. *Taibu* on tuletis sõnast *taip* ehk 'aru, mõistus, arusaamine, nupukus' (EKSS 2009) – samuti abstraktne mõiste, mis muutub deminutiiviliite lisamisega millekski (kellekski) käegakatsutavaks. Selle näite puhul on seos alussõna ja tuletise vahel eelmisest kindlam ja tähenduses suurt nihet ei ole: *taibu* on taiplik, nutikas inimene.

- (10) Siis on selge, sõnas *vanake*. (ME19)
- (11) Jaanuaris sai ema teada, et boss lõi uue töökoha – sekretär – kelleks palgati isa *armuke*. (HK18)
- (12) Tundub, et sa tead antud teemavaldkonnast rohkem kui meie riiklik *taibu*. (JK43)

Mõnevõrra kaudsem seos alusmõistega on sellistel deminutiividel nagu *tudike* (13) ja *märjuke* (14). *Tudike* ehk vana ja nõder inimene tuleb ilmselt sõnast *tudisema*, mis EKSSi järgi on 'vanadusest, nõtrusest, erutusest vm värisema, vabisema'. Tuletise seos alussõnaga on neil puhkudel üsna kaudne, st nende deminutiivide tähendus ei ole automaatselt tuletatav. Ilmselt on see nii seetõttu, et mõlemal juhul väljendab alussõna vaid mingit omadust, mis ei pruugi olla tuletisega tähistatava objekti ainus või määrav omadus – vanadusnõder inimene teeb ka muud peale tudisemise ja joogilgi on muid omadusi peale märguse – või ei pruugi olla tähistatavale ainuomane, sest tudiseda võib ka nt lambatall ja märg on ka muu vedelik.

- (13) Samas ei tekitanud ka üheksakümne tuuris *tudikesed* Evaldis mingit imetlust, pigem vastupidi. (TL17)
- (14) *Märjukest* rüüpav mees oligi kaadrisse püütud. (TL11)

Deminutiivitähendus SEOTUS ALUSMÕISTEGA on ainulaadne selle poolest, et deminutiiviliide võib muuta abstraktse mõiste käegakatsutavaks füüsiliseks objektiks või elusolendiks. Abstraktse mõiste baasil saadud deminutiiv võib olla läbipaistvama tähendusega, kuna väljendab alussõnaga tähistatava abstraktse nähtuse kehastust füüsilises maailmas; konkreetsema tähendusega alussõnast moodustatud deminutiivi tähendus aga ei pruugi olla automaatselt tajutav, kuna selline deminutiiv annab pigem edasi mõnd omadust või tegevust, mis on deminutiiviga tähistatavale muu hulgas omane, kuid võib samas kuuluda ka paljudele muudele objektidele või elusolenditele.

APROKSIMATIIVI tähendust esineb vaid 5 sõnaga (u 1% materjalist): need on *nooruke*, *pehmeke*, *õbluke*, *kleenuke* ja *kiitsuke*. See tähendus ongi just harilikult omadussõnade deminutiivsetel vormidel ning märgib alussõnaga väljendatud omadussõna marginaalsust omas kategoorias (Jurafsky 1996: 549). Nende kasutamine on ajendatud kõneleja soovist vältida mingi omadussõna markeerimata vormi kui liialt intensiivset (mistõttu võib aproksimatiivsust pidada pooleldi pragmaatiliseks funktsiooniks). Mitme sõna puhul ei ole üheselt selge, kas nendega väljendatakse aproksimatiivsust või hoopis intensiivsust, olgugi et need on tähenduslikult teineteise vastandid (INTENSIIVSUS, vastupidiselt APROKSIMATIIVILE, intensiivistab alussõna tähendust). Kui vaadata sõnu *pehmeke* ja *nooruke* näitelausestes (16), (17) ja (18), tekib küsimus, kas deminutiiviga on mõeldud pehmevõitu ja noorepoolseid (APROKSIMATIIV) või hoopis ülipehmeid, verinoori inimesi (INTENSIIVSUS).

- (15) „Ära unusta, et meie väike punt siin võib tunda *pehmeke*, aga tegelikult on meid üle maailma sadu.“ (JK1)
- (16) *Nooruke* ajakirjanik on mulle küll juba paar korda helistanud, tal nimelt on unistus, kuidas nende väljaanne kuulsa kirjaniku Reginald Mõniste esimest korda tema vennaga silma vastu istuma ja suud puhtaks rääkima meelitab. (KP1)
- (17) *Noorukese* ärinaisena oli ta veendunud, et armastust kui sellist võis edasi lükata ja seksist tekkis vaid probleeme. (ME36)

INTENSIIVSUSE tähenduse tuvastasin 7 tuletisel (1,7% materjalist). Küsimus, kas deminutiiviliite funktsioon on väljendada intensiivsust või aproksimatiivsust, tekkis taas selliste vormide puhul nagu näitelausest (18). *Haprake* võib – olenevalt hindajast – tunda nii 'hapravõitu' kui ka 'väga habras'. Siin otsustasin INTENSIIVSUSE kasuks

rõhumääruse *nii* tõttu, mida ilmselt omadust vähendavate vormide ees ei kasutataks.

- (18) Ta on nii *haprake* ja nunnuke, tema sulgkergetest puudutustest võrsunud erutus võitleb minus pakitseva rahuldamata emainstinktiga. (KP50)

Muud INTENSIIVSUSE tähendusega tuletised on millegi puudumist rõhutavad deminutiivid – näitelause (19) *sõnakestki* mõjub oma kontekstis intensiivsemana, kui mõjukuks *sõnagi* – või leksikaliseerunud *ke*-liitega deminutiividest moodustatud *kene*-vormid (20).

- (19) Paraku ei toonud see miskit edu, sest kuigi Kärn seisis meie ees nagu peksasaanud känguru, ei lausunud ta enda kaitseks *sõnakestki*. (OO7)
(20) Võib-olla olin ma siis liiga *väikene*, et seda kohta täpsemalt mäletada. (ME1)

Arvatavasti võib liigitusraskusi seletada sellega, et eesti keeles on deminutiiviliiteid suhteliselt vähe ja eri tähenduste rõhutamiseks kasutatakse samu vahendeid. Mõnes muus keeles on eri tähenduste jaoks sageli olemas eri liited: nt hispaania keeles tähistavad APROKSIMATIIVI ja INTENSIIVSUST vastavalt *-illo/-illa* ja *-ito/-ita* (Mendoza 2011: 140–141), mis on kasulik, kuna APROKSIMATIIVI ja INTENSIIVSUSE tähendus lisandub üldiselt samadele alussõnadele.

OSA HULGAST väljendavad deminutiivid, mida Jurafsky (1996: 536) nimetab ka individualiseerivateks või jaotavateks deminutiivideks, eraldavad, nagu nimi ütleb, ühe osakese mingisugusest hulgast või massist. Deminutiivi ühikut eraldavat funktsiooni on grammatiseerumise vaatepunktist kirjeldanud juba Bernd Heine jt (1991: 84) ning Leonard Talmy (1978: 17), kes leiavad, et sellised deminutiivid võivad kas a) muuta loendamatu nimisõna loendatavaks või b) tähistada mingit (väikest) kogust ainet või asju mingist suuremast kogusest ainetest või asjadest. Minu materjalis leidub selliseid sõnu vaid kolm. Need on *sõnake* ehk 'natuke (juttu)', *sammukese* ehk 'natuke maad' (21) ja *kohuke* ehk 'väikepakendis kohupiim' (loendamatu nimisõna on muutunud loendatavaks).

- (21) „Aga ta on sellele juba *sammukese* lähedal.“ (TL5)

LEEVENDUST väljendab 8% analüüsitud vormidest. Tähendus on enamasti deminutiividel, millega tahetakse mingit ajavahemikku või kogust tühisemana näidata – mitte väiksemana, sest LEEVENDUST esineb tavaliselt aja- või mahuühikutega, millel on muutumatu suurus. Näites (22) on leevendust

lausa sõna-sõnalt väljendatud ehk on tekkinud omamoodi topeltleevendus: kui võrd fraas *polnud hullu* on juba iseenesest leevendava funktsiooniga, siis *kuukene* lihtsalt kordab seda. Sõnades võiks deminutiivitunnusega *-kene* edasi antav tähendus kõlada nii: *kuu aega ei ole kuigi pikk aeg*. Ajavahemiku pikkuse tähtsust kahandavad sõnad on veel *minutike*, *tunnike*, *nädalake*, *viivuke* jne. Tegelikult ei muutu perioodi pikkus, seega on leevenduse puhul tajutav pragmaatiline eesmärk oma suhtumist näidata või kedagi mõjutada.

- (22) Kuid auto siiski käivitus, pööras, kiirendas ja liikus, nii et polnud hullu kuskil *kuukene* seda ära kannatada. (JK24)

Üsna samasuguse tähendusega rühma moodustavad alkoholikogust pisen-davad deminutiivid. Selliste vormide eesmärk on näidata, et ühe teatava ühiku (klaasi, pitsi) alkoholi tarbimine ei ole eriti halb ega tähenda alkoholi-probleemi (23, 24), või luua alkoholitarbimise ümber hubane atmosfäär (25). Näites (23) on LEEVENDUST jällegi kahekordselt markeeritud: *sutsuke* annab täpselt edasi lause teises pooles sõnadega väljendatud tähendust *ega seda palju polnud*.

- (23) Pärastlõunal *sutsuke* konjakit ja õhtul paar õlut, ega seda palju polnud. (TL6)
(24) Milleks end enam kammitseda ja endale *pitsikest* keelata, küsis Evald. (TL7)
(25) Kärn lubas minna asja uurima ja pakkus mulle seni *klaasikese* šotlast. (OO12)

Leidub ka olukordi, milles LEEVENDUSE funktsiooniga deminutiiviilide ei ole lisatud hulgasõnale, vaid asja või nähtust märkivale sõnale endale. Sellised on näitelause (26) ja (27) *teene* ja *probleem*: mõlemad kipuvad olema pigem suured (tõsised) ning nende puhul on näha kõneleja soovi seda tõsidust kuidagi vähendada. Et tegemist on tõepoolest pehmendusega, näitab ka lause (27) saatelause viisimäärus *ääri-veeri*: probleemist tehakse juttu keerutades, ümber nurga, tahtmata otse välja öelda, et tegelikult on asjad väga halvasti. Samasugune tühisemaks muutmise funktsioon on pigem kergele suhtele viitaval deminutiivil *paarike* (28).

- (26) Nii lajatas ka selle *teenekese* kättemaks Örrõpile ootamatult ja valusalt otse silmade vahele. (ER53)
(27) „Jah. Meil on siin tõsine *probleemike*. Õigemini küll teil,“ alustas Sapiste *ääri-veeri*. (OO11)

- (28) „Kas kõiki külalisi ei pea kirja panema?“ uuris Sapiste, mille peale Kärn manas ette virila näo. „Teoreetiliselt nagu peaksime, aga *paarikeste* puhul me pole seda nõudnud.“ (OO5)

LEEVENDUSE tähendusega deminutiive kasutatakse niisiis a) millelegi kuluva aja tähtsuse vähendamiseks ehk veenmiseks, et kuluv aeg ei ole tegelikult nii pikk; b) (pigem väikese koguse) alkoholi tarbimise õigusdamiseks või ilustamiseks ja c) olemuselt tõsise asja ebaolulisemana esitamiseks.

PILGET väljendab 18,5% kogu materjalist. Pilget või puhuti lausa põlgust väljendavatest deminutiividest peaaegu kolmandik on moodustatud sugulussõnadest (29, 30). Kui kellelegi viidates või kellegi poole pöördu- des kasutab sugulussõna deminutiivset vormi mittesugulane, on suhtumine enamasti negatiivne, üleolev (vt Schneider 2003: 14). Sellised sõnad on näiteks *vennike* (vrd *vend*), *poju*, *pojuke* (vrd *poeg*) ja *tädike* (vrd *tädi*).

- (29) Sapiste kiidulaul oma *pojukese* imetabaste võimete kohta ajas mind muigama, sest ma sain aru, et tegu oli puhta juhusega. (OO48)

- (30) „Oled ju oma isa *tütreste* ja mina sinu eest manguma ei hakka.“ (ME26)

Teise suurema rühma moodustavad leksikaliseerunud väljendid, millega halvustatakse kedagi tema väiksemate vaimsete võimete või nõrga ise- loomu pärast (31). Sellesse rühma kuuluvad näiteks *äpu*, *ullike*, *tossike*, *möku*, *tohmuke*, *jobu*. Peale vaimsete iseärasuste kutsuvad põlglikku suhtumist näitama ka kehalised puudujäägid (32). Viimastena nähakse nt paksust (*paksuke*), nõrkust (*nõrguke*) ja nõtrust (*tudike*). Ülejäänud **PILGET** väljendavate deminutiivide hulka kuuluvad sageli esinevad *mehike* ja *armuke*, loomanimetustest tuletatud vormid *hiireke*, *ussike*, *kiisu*, *tibi* (vrd *tibu*) ja isikunimest moodustatud pejoratiivsed hüüdnimed.

- (31) „See on täpselt niisugune pehmode koht, et omast arust ollakse kõvad mehed, aga tegelikkuses *tossikesed*.“ (JK46)

- (32) Kaks küpses eas *paksukest*, kirjeldaks ninakas sekretär neid ilmselt tagaselja. (TL14)

PILKE tähendusega deminutiivide ees on tihti täiend *armas* või *kallis* (33): *kallis kadunuke*, *armas pruudike*, *kallis tütreke*.

- (33) Jah, minna Veriallika baari oli minu idee, kuid ta oli plaani ise heaks kiitnud ja mina polnud ju selles süüdi, et minu äraolekul *kallis kadunuke* sisse vehiti. (OO9)

PILGET väljendavad tuletised on moodustatud enamasti kas a) sugulusterminitest, kuid neid ei kasutata sugulaste kohta; b) sõnadest, mis viitavad puudulikele vaimsetele võimetele või nõrgale iseloomule; c) sõnadest, mis viitavad kehalistele puudujääkidele või iseärasustele või d) väiksemat ja nõrgemat sorti loomade nimetustest. Sageli on need moodustatud sõnadest, mis tavaolukorras väljendavad lembust või kaastunnet.

LEMBUSE tähendusega deminutiivid moodustavad enam kui kolmandiku analüüsitavatest keelenditest. Suurim osa selle rühma vormidest sisaldavad *u*-liidet (*poisu, lapsuke*); *ke(ne)*-deminutiive (*tüdrukuke, krantsikene*) on alla kolmandiku ning ülejäänud jaguneb peamiselt *s*-lõpuliste (*mamps, paps*) ja gemineerunud tuletiste (*emme, issi*) vahel. Ootuspäraselt väljendavad **LEMBUST** peamiselt hellitussõnad ja -nimed, mida kasutatakse lähedase poole pöördudes. Liigitasin siia ka hellitusnimed, mille kasutuskontekst ei ole otseselt hellitav (neutraalsed olukorrad, kus kedagi deminutiivset hellitusnime pidi mainitakse).

Suurim osa **LEMBUST** väljendavatest vormidest on pärisnimedel põhinevad deminutiivid (34), suuruselt järgmise rühma moodustavad sõnade *kuld* ja *kallis* vormid ning neil põhinevad väljendid (35). Viimaks moodustub veel eraldi rühm lähisugulasi tähistavate sõnade deminutiivvormidest: *emme, issi, õeke, mamps, lapsuke* (36). Mõni deminutiiv põhineb aga sootuks negatiivse tähendusega tüvel (37): *totuke, rumaluke* (alussõnad tähistavad piiratud mõistust, väheseid vaimuandeid), *penike* (kirjakeeles pigem halvustav sõna koera kohta), *krantsike, Pätü* (vrd *pätt*).

(34) „Ma lausa armastan sind, *Peetrike!*“ (KP9)

(35) „*Kullapaike*, ma igatsen sind nii väga!“ (JK40)

(36) „Kas *issi* on meile täna juba helistanud?“ küsis Reimo viimaks. (HK5)

(37) „*Rumaluke*, ega me siis kihutama ei hakka.“ (ME10)

Enamik **LEMBUST** väljendavaid tuletisi on kasutuses lähedaste inimeste (pereliikmete, kallimate, sõprade) vahel olukordades, kus püütakse kedagi mõjutada, nt üritatakse kedagi veenda, noomida, manitseda, palvet pehmendada (38), vabandust paluda (39) või ebaseadlikke uudiseid pehmendada (40).

(38) „*Kullakene*,“ palus ema uuesti. (JK34)

(39) „Anna mulle andeks, *õeke!*“ (HK8)

(40) „Sigrid, *kallike*, ega keegi ju ütle, et see käsikiri on halb. See on, ee, ää, teistsugune.“ (KP23)

LEMBUSE kategooria deminutiivide sagedasim tuletustüüp on *u*-liide, millest võib järeldada, et hellitus on *u*-liitele eriomane funktsioon – eriti kui arvesse võtta, et *u*-deminutiiviliide ei ole kuigi produktiivne ning igale tüvele seda liita ei saa (nt ei ole võimalik moodustada *u*-tuletist sõnadest *ema* või *kodu*).

Tüveainese järgi võib LEMBUSE kategooria deminutiivid jagada nelja suuremasse rühma: a) pärisnimedest moodustatud deminutiivid, b) sõnadest *kuld* ja *kallis* moodustatud vormid ja liitsõnad, c) lähisugulasi tähistavate sõnade deminutiivsed vormid ja d) negatiivse tähendusega tüvedel põhinevad hellitussõnad.

KAASTUNNET väljendab kokku 9 deminutiivi (2,2% materjalist). Seda tähendust kannab enamasti sõna *vaeseke* (41), kuid on ka muid omadussõnadest moodustatud tuletisi, nagu *vaprake*, *haprake*, *hulluke* (42).

(41) „Ilus poiss oli ja kui andekas, aga seda õnne ei olnud tal kauaks, suri *vaeseke* noorelt.“ (ME16)

(42) Sugulased pidasid Kerti tööpoolest *hullukeseks* ja arvasid kaastundlikult, et tal on midagi viga. (TL22)

Muu. Jurafsky tähendustega ei sobinud tugevat emotsiooni väljendavad hüüatused *appike*, *appikene*, *Jeesuke* ja *issapojuke*. Kõigi mainitute kasutuskontekst on hämmastus. Kuna neid sõnu oli materjalis vaid neli, ei lisanud ma eraldi sellenimelist kategooriat.

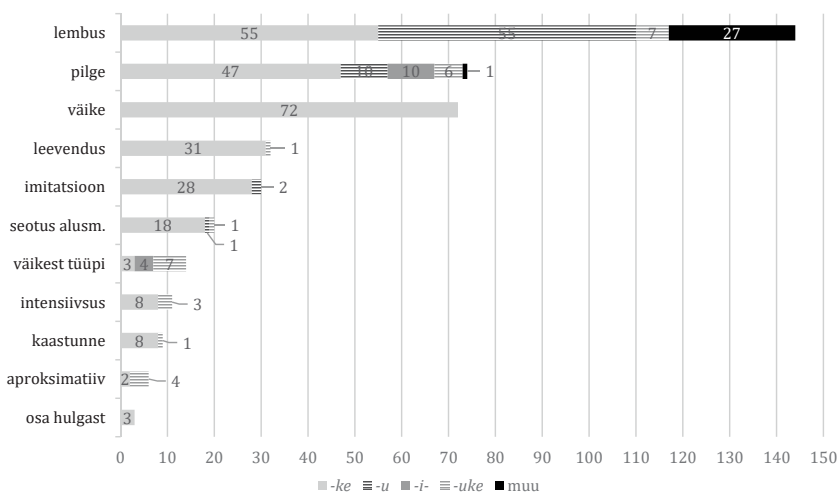
6. Vormi ja tähenduse seostest

Moodustusmallidest domineerib materjalis selgelt *ke(ne)*-liide: *ke(ne)*-liitelised on kõik kategooria **VÄIKE** deminutiivid, peaaegu sama suur osakaal on *ke(ne)*-vormidel **LEEVENDUSE** ja **IMITATSIOONI** kategoorias ning ka enamikus teistes kategooriates on *ke(ne)*-liide arvulises ülekaalus. Erandid on **LEMBUS**, **VÄIKEST TÜÜPI** ja **APROKSIMATIIV**, tähendused, mille põhiline väljendusvahend on *-u* või liitliide *-uke*. *u*-liide näibki kandvat just nimelt afektiivset funktsiooni – et liidet ka **PILKE** kategoorias leidub, on seletatav sellega, et ironia muudab positiivse tähendusega keelendi negatiivseks. Ka geminatsiooni esineb vaid LEMBUSE kategoorias (põhivormid *emme*, *issi*), mis kinnitab Saareste (1938) hinnangut geminatsiooni kui lastekeelest pärineva deminutiivituletusvahendi kohta. Suurima hulga *i*-häälikulisi deminutiive võib leida **PILKE** kategooriast: *i*-deminutiivid (*vennike*, *mehike*)

näivadki kuuluvat pigem pejoratiivsuse väljendamise vahendite hulka (Kasik 2015: 241; Kehayov, Blokland 2007: 94).

Selgus huvitav tõik *u-* ja *ke*-liite koosmõju kohta: kui *u*-liite ülesanne on edastada pragmaatilisi funktsioone – semantilisi väljendab see liide üliharva, siinses materjalis vaid kahel juhul –, siis liitliide *-uke* esineb ka semantilise funktsiooniga deminutiiviliitena, näiteks on ligi pool VÄIKEST TÜÜPI väljendavatest deminutiividest *uke*-tuletised, neid leidub ka APROKSIMATIIVI tähendusrühmas (*kitsuke*, *kleenuke*, *kiitsuke*).

Võib järeldada, et a) kõige sagedasem deminutiiviliide on *-ke(ne)* ja järgmine *-u*; b) füüsilist väiksust väljendatakse vaid *ke(ne)*-liiteliste deminutiividega; c) *u*-liite põhifunktsioon on LEMBUS; d) kui *u*-liitel on harilikult pragmaatiline funktsioon, siis liitliite *-uke* funktsioonid on sageli ka semantilised. Vormi ja tähenduse seosed on kujutatud joonisel 1.

Joonis 1. Deminutiivide moodustusmeetodid tähenduste kaupa. Vertikaalteljel Jurafsky (1996) deminutiivitähendused ja horisontaalteljel deminutiivide esinemisjuhtude arv ilukirjandustekstides

7. Kokkuvõtteks

Deminutiivide esinemisjuhte oli analüüsitud materjalis kokku 401, nende hulgas erinevaid sõnu 165. Sageli korduvad deminutiivid on nt *kullake*, *kallike*, *armuke*, *kadunuke*, *paarike*, *mamps*, *emme* ja pärisnimedest moodustatud deminutiivsed hüüdnimed. Deminutiivid väljendavad tähendusi VÄIKE (*tükike* ehk 'väike tükk'), VÄIKEST TÜÜPI (*saiake* ehk 'väikest tüüpi sai'), IMITATSIOON (*linnuke* ehk kirjamärk √), APROKSIMATIIV (*pehmeke* ehk 'pehmevõitu'), INTENSIIVSUS (*nooruke* ehk 'verinoor'), OSA HULGAST (*sõnake* ehk 'natuke (juttu)'), SEOTUS ALUSMÕISTEGA (*märjuke* ehk '(harilikult alkohoolne) jook'), LEEVENDUST (*tunnike* ehk 'ainult tund'), PILGET (*vennike*), LEMBUST (*emme*) ja KAASTUNNET (*vaeseke*). Jurafsky tähendused, millele analüüsimaterjali hulgast vasteid ei leidunud, on LAPS, NAINE ja LIIGE.

Ilukirjandustekstide analüüsi tulemused lubavad väita, et deminutiivikasutuse eesmärgid on enamasti pragmaatilised. Kaalukaim osa – üle kolmandiku analüüsitud vormidest – väljendab LEMBUST; 18,5% PILGET, tähendus VÄIKE on aga vaid 18%-l analüüsitud deminutiividest. Keskmise esindatusega on LEEVENDUS, IMITATSIOON ja SEOTUS ALUSMÕISTEGA, neile järgnevad VÄIKEST TÜÜPI, INTENSIIVSUS ja KAASTUNNE ning kõige harvemini esinevad funktsioonid APROKSIMATIIV ja OSA HULGAST.

Ehkki ühelgi deminutiiviliitel ei ole oma kindlat funktsiooni, on selliseid funktsiooni ja liite paare, mille vahel on võimalik seost märgata. Võib väita, et füüsilise väiksuse tähendust väljendab vaid *ke(ne)*-liide: *ke(ne)*-lõpulised deminutiivid moodustavad 100% kategooria VÄIKE deminutiividest. Samuti tõuseb esile *u*-liite seos LEMBUSEGA, kuna selles tähenduskategoorias domineerivad *u*- ja *uke*-liitelised vormid. Väljendusviiside poolest mitmekesisem tähendus on LEMBUS. Ainuke siin käsitletud tuletusmall, mida lembuse tähendusega deminutiivide seas ei leidu, on *-i*. *i*-liite põhifunktsioon on väljendada pejoratiivsust (Kasik 2015: 241) ning enamiku siinsegi materjali *i*-tuletistest võib leida PILKE kategooria deminutiivide hulgast.

Kui formaalsed eesti keele kirjeldused (nt EKG 1995) omistavad deminutiividele vaid kaht tähendust, mõõtmelist väiksust ja hellitust (lisaks mainitakse mõnel pool negatiivse konnotatsioonina halvustust), siis siinse töö tulemusi arvestades võib väita, et deminutiividel on siiski rohkem tähendusi ja suhtlusesmärke. Seega oleks deminutiiviliidete muude semantiliste ja pragmaatiliste funktsioonide lisamine keelekirjeldustesse

igati tervitatav. Saadud tulemused võimaldavad vastu vaielda Vare (1994: 12) väitele, et eestlaste kainele väljenduslaadile ei ole deminutiivide kasutamine omane – kui mitte analüüsitud deminutiivide hulk, siis vähemalt nende tähenduslik vaheldusrikkus näitab, et deminutiivid on üsna tavaline viis mitmesuguste semantiliste ja pragmaatiliste tähenduste markeerimiseks. Tuleb ka märkida, et ilukirjandusteostest leitud deminutiivide kasutus kontekstid ei mõju kuidagi kunstlike liialdustena, pigem näivad kasutatud tekstid andvat üsnagi tõepärase pildi eestlaste keelekasutusest.

Kirjandus

- Appah, Clement, Nana Amfo 2011.** The morphopragmatics of the diminutive morpheme (*-ba/-wa*) in Akan. – Lexis 6, 85–103. 10.4000/lexis.437.
- Argus, Reili 2008.** Eesti keele muutemorfoloogia omandamine. (= Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 19.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Argus, Reili, Victoria Kazakovskaya 2023.** Acquisition of diminutives in Russian and Estonian from a typological perspective. – Diminutives across Languages, Theoretical Frameworks and Linguistic Domains. Berlin: Walter de Gruyter GmbH, 305–333. DOI: 9783110792874-013.
- Arukask, Madis, Eva Saar 2021.** Deminutiivid idapoolsete läänemeresoome rahvaste animistlikus keelekasutuses – Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 9–37.
- EKG I 1995** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt peatoimetajana, Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKK 2007** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS 2009** = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.
- Heine, Bernd, Ulrike Claudi, Friederike Hunnemeyer 1991.** Grammaticalization. Chicago: University of Chicago Press.
- Jurafsky, Daniel 1996.** Universal tendencies in the semantics of the diminutive. – Language 72 (3), 533–578.

- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. (= Eesti keele varamu I.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kazakovskaya, Victoria, Reili Argus 2021.** Acquisition of diminutives in typologically different languages: Evidence from Russian and Estonian. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 17. Estonian Papers in Applied Linguistics 17. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 81–97. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa17.05>.
- Kehayov, Petar, Rogier Blokland 2007.** Mittesufiksaalne deminutiivitus eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 52 (2006). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 87–124.
- Kooser, Margit 2023.** Deminutiivsufiksids hüüdnimedes. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Kupp-Sazonov, Sirje 2019.** Deminutiivsete noomenite funktsionaalsusest vene ja eesti keeles mõningate Tšehhovi jutustuste ning nende tõlgete näitel. – Lähivõrdlusi 29. Lähivertailuja 29. Peatoim. Annekatrin Kaivapalu. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 113–140.
- Liivak, Mirjam 2023.** *ke(ne)*-liitelised deminutiivid eesti suulises argisuhtluses. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Mendoza, Martha 2011.** Size matters: Grammaticalization, metaphor, and the Spanish diminutive. – *Estudios de Lingüística Aplicada* 54, 135–157.
- Mägiste, Julius 1928.** *oi-*, *ei-*deminutiivid läänemeresoome keelis. Läänemeresoome nominaaltuletus. I. (= *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XII, 2.*) Tartu.
- Mänd, Loviisa 2023.** Deminutiivsete nimi- ja omadussõnade funktsioonid eesti ilukirjanduses. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- Nikitina, Tatiana 2019.** Diminutives derived from terms for children: Comparative evidence from Southeastern Mande. – *Linguistics* 57 (1), 1–28. <https://doi.org/10.1515/ling-2018-0029>.
- Orusalu, Silja 1996.** Lastega suhtlemise erisõnavara. Diplomitöö. Tartu Ülikool.
- Pajusalu, Renate 2009.** Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ponsonnet, Maia 2018.** A preliminary typology of emotional connotations in morphological diminutives and augmentatives. – *Studies in Language* 42, 17–50. [10.1075/SL.00002.PON](https://doi.org/10.1075/SL.00002.PON).
- Saar, Eva, Triin Todesk 2023.** Seto deminutiivid. – Emakeele Seltsi aastaraamat 68 (2022). Peatoim. Reili Argus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 138–165.
- Saareste, Andrus 1938.** Konsonantide afektiivsusest geminatsioonist Eestis. – *Õpetatud Eesti Seltsi toimetised XXX (2)*. Tartu, 614–632.
- Saareste, Andrus 1940.** Sõna *kilu* algupärasest sisetunnusest *i-st*. – *Eesti Keel* 5, 86–105.

- Schneider, Klaus 2003.** Diminutives in English. Berlin: Max Niemeyer Verlag GmbH. <https://doi.org/10.1515/9783110929553>.
- Talmy, Leonard 1978.** The relation of grammar to cognition – A synopsis. – Theoretical Issues in Natural Language Processing. Coordinated Science Laboratory, University of Illinois, 12–24.
- Vainik, Ene 2012.** Eesti keele sõnavara afektikalduvus ja mis sellega peale hakata. – Keel ja Kirjandus 8–9, 644–657.
- Vare, Silvi 1994.** Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Õim, Asta 2003.** Kuidas vanasti lapsi hellitati. – Oma Keel 1, 38–41.

Materjali allikad

- ME** = Marje Ernits 2022. Kauge lähedus. Tallinn: Eesti Raamat.
- JK** = Johannes Kivipõld 2022. Deus ex machina. Tallinn: Eesti Raamat.
- HK** = Häli Kivisild 2021. Saskia läheb metsa. Tartu: Fantaasia.
- TL** = Tiina Laanem 2021. Öised hääled. Tallinn: Pegasus.
- OO** = Olav Osolin 2021. Kus lendab part. Tallinn: Varrak.
- KP** = Katrin Pauts 2021. Tallinna tume. Tallinn: Varrak.
- ER** = Eva Roos 2018. Teistmoodi mööblipood. Tallinn: Varrak.

Loviisa Mänd
humanitaarteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
loviisa.mand@tlu.ee

Diminutive meanings in Estonian literary texts

LOVIISA MÄND

This paper aims to map the semantic and pragmatic senses of Estonian diminutive nouns and adjectives, based on Jurafsky's (1996) model of diminutive meanings. The objectives are to demonstrate that apart from the usual connotations associated with diminutives, such as smallness, affection, and disdain, Estonian diminutives can express a wide range of other semantic and pragmatic senses, such as imitation, intensity, small type, etc; and to find out if any of these senses are linked to a specific diminutive suffix. The results show that Estonian diminutives do indeed convey more meanings than the three mentioned above. The diminutives from the analysed Estonian fiction data express the semantic senses SMALL (*tükike* 'piece+DIM – a little piece'), SMALL-TYPE (*saiake* 'bread+DIM – a small pastry'), IMITATION (*linnuke* 'bird+DIM – check mark \surd '), APPROXIMATION (*pehmeke*, 'soft+DIM – softish'), INTENSITY (*nooruke*, 'young+DIM+DIM – very young'), RELATED-TO (*märjuke* 'wet+DIM+DIM – a beer') and PARTITIVE (*sõnake* 'word+DIM – a few words'), and the pragmatic senses HEDGES (*tunnike* 'hour+DIM – just an hour'), SCOFF (*vennike* 'brother+DIM+DIM – a worthless, pitiful person'), AFFECTION (*emme* 'mother+DIM – mommy') and SYMPATHY (*vaeseke* 'poor+DIM – poor thing'). The most common sense of the Estonian diminutive appears to be AFFECTION, a meaning that is expressed by 36% of the entire data, while SMALL is only present in 18% of the analysed diminutives. While none of the diminutive suffixes has a specific function, the diminutive suffix *-u* seems to encode affection as its main value and *-ke* – although it can convey other meanings as well – appears to be the only suffix for expressing a small size. While the formal grammar descriptions only attribute three meanings to diminutives – physical smallness, affection and contempt – the results of this study suggest that the range of meanings expressed by diminutives is more diverse than previously assumed and is not limited to only two or three prototypical meanings.

Keywords: diminutive derivation, word formation, semantics, pragmatics, Estonian